

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

RIZVANOĞLU, M.T. (2020). Cumhuriyet Döneminde Ardahan İlinin Nüfus Özellikleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (3) , 1379-1406.

Cumhuriyet Döneminde Ardahan İlinin Nüfus Özellikleri

Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU (*)

Öz: Sınır illerimizden biri olan Ardahan, gerek cumhuriyet öncesi gerekse cumhuriyet sonrasında yaşadığı göç hareketleri nedeniyle dikkati çeken bir yerleşme olmuştur. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımından 1975 yılına kadar sürekli olarak nüfus artışı yaşayan Ardahan ili, yaşanan göç hareketlerine bağlı olarak bu dönemden sonra hızlı bir şekilde nüfus kaybına uğramıştır. 1992 yılında ilçe statüsünden il statüsüne geçmesine rağmen nüfusundaki azalmanın devam ettiği Ardahan, 2018 yılı verilerine göre ülkemizin en az nüfusa sahip 3. ili olmuştur. Hızlı bir şekilde yaşanan göç hareketleri nüfusun sayısal değerlerinin yanı sıra sosyo-kültürel özelliklerini de etkilemiş özellikle genç nüfus ortalamasının ülke ortalamasının altında kalmasına yol açarken yaşlı nüfusun oranını artırmıştır. Sahip olduğu doğal çevre şartları nedeni ile Ardahan'da nüfusun dağılışı il genelinde çok büyük farklılıklar göstermemekle birlikte, su kaynaklarının daha bol olduğu alanlar ile ulaşım şartlarının daha elverişli olduğu yerler biraz daha yoğun nüfuslu alanlar olarak dikkati çekmektedir. Tek kent yerleşmesi olarak kabul edebileceğimiz yerleşme Ardahan il merkezi olup, merkez ilçenin nüfusu 2018 yılı verilerine göre sadece 22.169 kişi olarak tespit edilebilmiştir. Bu değer ile Ardahan il merkezi, 81 il içerisinde merkez ilçe nüfusu en az olan yerleşme olma özelliği göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ardahan, nüfus, nüfus artışı, nüfus sayımı, göç.

Population Characteristics of Ardahan Province in Republic Period

Abstract: One of our border provinces, Ardahan, has been a settlement that draws attention due to the migration patterns it shows both before and during the republic period. Ardahan province that had been experiencing continuous population growth since the first census until 1975 has sustained rapid decrease of population following that period due to movement of migration. The decrease of population has continued even though Ardahan's official status has been changed from district to province in 1992, whereas it has been the 3rd province having the least population according to the data of 2018. Rapid movements of migration have influenced the socio-cultural characteristics along with the numerical values of population, whereas they particularly caused the young population average to remain under that of the country and the rate of elderly population to increase. The distribution of population of Ardahan does not exhibit significant difference throughout the province due to its natural environmental conditions, however, the locations closer to water sources and to transportation means draw attention as being the locations with slightly denser population. The settlement that can be considered as a single city settlement is Ardahan city centrum, whereas the population of central district has been found to be 22.169 according to the data of 2018. With this value, Ardahan city centrum bears the feature of being the settlement with the least central district population amongst 81 provinces.

Keywords: Ardahan, population, population growth, census, migration.

Makale Geliş Tarihi: 25.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 21.09.2020

*) Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (e-posta: m.rizvanoglu@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5493-5181>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

Yeryüzünün farklı coğrafi özelliklerinden etkilenen insanoğlu aynı zaman da yeryüzünün farklı görünüşler kazanmasında rol oynayan en önemli faktörlerden biridir. Sürekli değişen özelliklere sahip olan nüfus, coğrafya ilminin araştırdığı başlıca konu başlıkları arasında yer almaktadır. Nitekim Tanoğlu'na göre de nüfus, gerek çevreye gerekse gelişmişliğe etkisi açısından üzerinde durulması gereken bir olgu olarak kabul edilmektedir (Tanoğlu, 1969: 29). Bir bölgedeki nüfus, sadece o bölgenin doğal yapısından etkilenerek ve doğal çevreyi etkileyerek dikkati çekmez. Nüfusun nicel özelliklerinin ve nitel yapısının o bölgedeki beşeri coğrafya özelliklerinden de etkilendiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Zaman ve Coşkun'un da ifade ettiği gibi sosyologlar ve demograflar tarafından da incelenen nüfus konusu tüm alt özellikleri ile beşeri coğrafyanın da araştırma konusu olmaktadır (Zaman, Coşkun, 2008:263).

Çalışmamıza konu olan Ardahan ilinin nüfus özelliklerini incelemeye önce, yörenin konumundan ve genel coğrafi özelliklerinden bahsetmek faydalı olacaktır. Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum Kars Bölümünde yer alan Ardahan ili kuzeyinde Gürcistan, doğusunda ise Ermenistan ile sınırı olan serhat illerimizden biridir. İl, güneyinde Kars, batısında ise Erzurum ve Artvin ili toprakları ile sınırlanmış olup yaklaşık 5.661 km² yüz ölçüme sahiptir (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

II. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, demografik açıdan birçok özellikleri ile Türkiye'nin diğer illerine göre ekstrem değerlere sahip olan Ardahan ili nüfusunun başlıca özelliklerini ortaya koymak ve yöre için yapılacak sosyal ve ekonomik amaçlı yatırımların hazırlanması ile uygulanmasına yardımcı olmaktır. Özellikle Cumhuriyet dönemindeki demografik yapıyı konu edinen bu çalışmada, nüfusun tarihsel gelişimini

de ortaya koyabilmek için Cumhuriyet öncesine ait idari yapılanma ve nüfus özellikleri de genel hatları ile ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemine ait istatistikler; DİE tarafından yayınlanan nüfus sayımı sonuçları ve TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) kaynaklarından elde edilirken, Cumhuriyet öncesine ait veriler ise o döneme ait tarihi çalışmalardan temin edilmiştir. Çeşitli dönemlere ait istatistiksel veriler, beşeri coğrafya metodolojisi ile yorumlanarak bu değerler ve yorumlara bağlı olarak oluşturulan harita, şekil ve tablo gibi görsel ifade yöntemleri kullanılmış, geçmişe ve günümüze ait demografik yapı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

III. Ardahan İlinde Yerleşme ve Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Ardahan ilinin yer aldığı Kuzeydoğu Anadolu ile Aras boylarının tarihi çağlara girmesi M.Ö. 3 binlerde Hurrilerle başlamıştır (Kırzioğlu, 1953: 28). Hurrileri, M.Ö. 900-300 yılları arasında bölgede kurulan Urartu devleti izlemiştir. Daha sonra İran'dan batıya yayılan Medler'in kısa hâkimiyetlerini Kimmer ve Sakalar/İskit izlemiştir (Konukçu, 1999: 53). Asya ile Avrupa arasında önemli bir konumda bulunan bölge, tarihin akışı içerisinde çeşitli kavimler arasında sürekli el değiştirmeye devam etmiş, nitekim Sakaların yıkılması ile Artakşiyalılar (Eski Oğuz) M.Ö. 1. Yüzyılda bölgede hüküm sürmeye başlamışlar ve Roma ile mücadele eden Küçük Arsaklı devleti kurulmuştur. Arsaklılar döneminin M.S. 438 de sona ermesiyle bölgede Sasani ve Bizanslılar hâkimiyet kurmuştur (Kırzioğlu, 1953: 208). Bölgedeki Türk hâkimiyeti, Sultan Alparslan yönetimindeki Selçuklu ordusunun 1064 yılında Ardahan ve çevresini fethetmesi ile 1071 Malazgirt öncesine dayanmaktadır (Kırzioğlu, 1953: 427).

Bölgede 1256 –1355 yılları arasında İlhanlılar hüküm sürmüştür. Bu devletin yıkılmasıyla Celayırlılar (1357) ve Karakoyunlular (1379) egemen olmuşlardır. Sürmeli Çukuru, 1386 ile 1405 yılları arasında Timur'un egemenliği altında Türkmen Beyleri tarafından yönetilmiştir (Orkun, 1955: 118-119). 1406 yılında Karakoyunluların yönetimine girmiş, 1469 yılında Akkoyunlular buraya hâkim olmuşlardır. Akkoyunluları yıkan Şah İsmail (1502) Safevi Devletini kurmuş ve bölgedeki Türkmenleri kendisine bağlamıştır (Sümer, 1972, 152). Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşında Şah İsmail'i yenince (1514) bütün Doğu Anadolu ile birlikte Aras havzası da Osmanlı İmparatorluğu yönetimine girmiştir (Kırzioğlu, 1953: 488-489). 8 Ağustos 1578'de Ardahan ve çevresi kesin olarak Osmanlı devletinin yönetimine girdi. Bölge, XIX. yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşlarında (1806-1812 ve 1828-1829) Rus istilalarına maruz kalmıştır. Edirne Anlaşması (1829) ile büyük bir kesimi Ruslara bırakılan Ardahan ve çevresinin merkezi olan Çıldır Eyaleti'nin geri kalan toprakları Oltu Sancağı adıyla Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır. Savaş sonunda bölgede yaşanan göçlerle ekonomik potansiyeli zayıflayan Çıldır Eyaleti de sancak statüsüne alınarak 1833 yılında Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır (Tönük, 1945: 91). Çıldır sancağı (Ardahan ve çevresi)'da bu idari yapılanma içerisinde Erzurum Vilayetinin yedi sancağından birini oluşturmuştur. Sancak statüsü durumu 1877 Rus işgaline kadar devam etmiştir.

1877 yılında başlayan ve 93 Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Çıldır ve Kars sancakları, 17 Kasım 1877 tarihinde Rus işgaline uğramıştır. Savaş sonunda yapılan Berlin Anlaşması'yla Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Ardahan,

Kars ve Batum sancaklarını (Elviye-i Selâse) Rusya'ya vermiştir. İşgalin ardından Ardahan ve Kars'a özel statü verilerek Kars Oblast'ı (Kars Askeri Valiliği) oluşturulmuştur (Demirel, 2008: 254-255). 1881 yılında idari bölünlemede değişiklik yapılarak bütün Kars vilayeti dört sancağa (okrug) bölünmüş, Kars, Ardahan, Kağızman ve Oltu şeklinde olmuştur. Ardahan sancağına da dört kaza bağlanmıştır. Bunlar, Ardahan, Çıldır (merkezi Zurzuna köyü) Posof (merkezi Digur köyü) ve Göle (merkezi Okam, bugünkü Çayırbaşı köyü) kazaları idi (Şimşek, 2015: 206).

I. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da gerçekleşen Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'nın savaştan çekilmesi süreciyle Gürcü ve Ermeniler Kars Ardahan ve Iğdır'ı işgal etmiştir. T.B.M.M.'nin emri ile 15. Kolordu bölgedeki işgali sonlandırmak için harekete geçmiş 23 Şubat 1921 tarihinde Ardahan düşman işgalinden kurtulmuştur.

Yeni Türk Devletinin ilk anayasası olan 20 Ocak 1921'de 85 numaralı Teşkilatı Esasiye kanununun, vilayetlerin idaresi hakkındaki hükümleri "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasim olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder" şeklinde olmuştur. Bu kanunla sancaklar kaldırılmış ve yerine "Vilâyet Teşkilâtı" kurulmuştur. Bu ilk düzenlemede vilayet sayısı 71 olarak belirlenmiştir TBMM tarafından oluşturulan bu ilk düzenlemede Kars ve Ardahan, Erzurum Vilayeti 'ne bağlı birer kaza olmuştur (Tönük, 1945: 258).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasası, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi ile Türkiye'nin yeni idarî taksimatı oluşturulmuştur. Buna göre; yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin idarî taksimatı; "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadî münâsebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir (ayrılmıştır) ve nahiyeler de kasaba ve köyler-den tereküp eder (oluşur) şeklindedir (Tönük, 1945: 260). Bu düzenleme ile Çarlık Rusya'sı yönetiminde iken Kars Oblastına (Askeri Valilik) bağlı olan ve Anavatana katılması ile birlikte Erzurum'a bağlanan Kars ve Ardahan bu yasa gereğince il durumuna getirilmiştir. Ardahan ili; Merkez, Çıldır, Merdenik (Göle) ve Posof ilçelerinden oluşmaktaydı. Bu idari düzenleme günümüzdeki idari sınırlara paralel bir şekilde olmuştur (Şimşek, 2015: 207).

Ardahan ili, 26 Mayıs 1926'da çıkarılan kanunla vilayet statüsünden çıkarılarak ilçeye dönüştürülmüştür¹. Böylece Ardahan'a bağlı olan Çıldır, Göle ve Posof ilçeleri de Ardahan'la birlikte Kars vilayetinin ilçesi konumuna getirilmiştir. Ardahan İli idari alanında 1926 yılından 1992 yılına kadar önemli bir değişiklik olmamakla birlikte bazı yerleşmelerin idari statüsü değişmiştir. Örneğin 1958 yılında yapılan düzenleme ile Ardahan İlçesinin Hanak Bucağı, İlçe statüsüne dönüştürülmüştür. Ardahan, 66 yıl Kars iline bağlı bir ilçe olarak yer almıştır. 27 Mayıs 1992 tarih ve 3806 sayılı kanun ile Kars iline bağlı bir ilçe olan Ardahan, Kars ilinden ayrılarak ülkemizin 75. İli olmuştur. Bu yeni düzenleme ile Damal bucağı ilçe haline getirilmiş ve Ardahan'a bağlanmıştır.

¹ 877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu 26 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilerek Resmi Gazete'nin 26.06.1926 tarih ve 404 sayılı nüshasında yayımlanıp yürürlüğe girmiştir.

Ardahan ili, Merkez ilçe olmak üzere, Çıldır, Damal, Göle, Hanak ve Posof ilçelerinden oluşmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi Ardahan ilinin bulunduğu saha, tarihin eski dönemlerinden beri birçok devlet ve medeniyet arasında el değiştirmiş, bu yüzden de idari açıdan farklı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu özelliği, ilin tarihsel süreç içerisindeki nüfusu ve nüfus gelişimini ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde ilin bulunduğu alanın ülkemiz sınırları dışında kalması, nüfus verilerini elde etmeyi güçleştirirken, bunun yanında cumhuriyet döneminde yapılan periyodik nüfus sayımları çeşitli verilere ulaşmayı daha kolay hale getirmiştir. Diğer taraftan cumhuriyet sonrası dönemde; araştırma sahasının idari statüsünde, merkezinde, sınırlarında ve ilçe sayılarında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada, Ardahan ilinin günümüzdeki idari yapısı ve sınırlarını dikkate alınarak, nüfus özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilanına kadar Ardahan ve çevresinde gerek Osmanlı idaresinde, gerekse Rus Çarlığı işgalinde kaldığı yıllarda birkaç defa nüfus sayımı yapılmıştır. Yapılan bu sayımların sonuçlarına, araştırma konumuz olan cumhuriyet döneminde Ardahan'ın nüfus özellikleri hakkında ışık tutması bakımından kısaca değinilmesi yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında yapılan ilk modern nüfus sayımında; Çıldır ve Kars eyaletleri birlikte sayılmıştır. Çıldır Eyaletinin toplam nüfusu 78 668 ve Kars eyaletinin toplam nüfusu 19 741 kişiden oluşmuştur. Bu sayımda, asker olabilecekleri belirlemek için daha çok Müslüman olanlarının sayımı yapılmıştır. Yine de bu eyaletlerde az da olsa gayrimüslimlerin de varlığı söz konusudur (Karal, 1997: 210).

Ardahan ve çevresi, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucu işgale uğramış ve Rus çarlığı yönetimine girmiştir. Ardahan'ın Rus yönetimine geçtiği ve Rusların idari düzenlemesiyle birlikte Rusya, Anadolu ve İran'dan Ermeni, Rum ve Rus milliyetine sahip nüfusu bölgeye göç ettirilerek Türklerden boşaltılan köylere veya yeni yerleşmeler oluşturularak iskân ettirilmişlerdir (Kurat, 1992: 138). Böylece kısa sürede Ardahan ve Kars yörelerinde demografik yapı hızla değişmeye başlamıştır. Bölgenin Rus yönetimine geçmesinden sonra 1886 yılında yapılan ilk nüfus sayımında dikkat çeken en önemli ayrıntılardan birisi Türk nüfusu kendi arasında gruplara ayırarak (Türk, Türkmen, Karapapak şeklinde) nüfus oranını daha da aşağılara çekmek olmuştur. Yapılan sayımda nüfusun % 68,1'i Türk nüfustan oluşurken, % 16,0'ı Kürt nüfustan % 12,9 Rum, % 2,4'si Rus ve % 0,6'sı Ermeni nüfus gruplarından oluşmaktaydı (Şimşek, 2015: 209).

Tablo 1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Ardahan İli Sınırları İçindeki Toplam Nüfus.

Yıllar	Toplam Nüfus
1831	78.668 *
1886	43.643
1897	65.763
1908	71.460

* Bu nüfus miktarı Osmanlı Devletinde yapılan ilk modern nüfus sayımındaki Çıldır Eyaletinin toplam nüfus miktarı olup Ardahan Sancağının nüfusu bu toplam değer içerisindedir. **Kaynak:** 1831 sonucu, Karal, 1997: 210, diğer sonuçlar Kavkaski, 1895: 60-61, Kavkaski, 1910: 493-495, Kavkaski, 1910: 444-445.

Çalışma sahamız olan Ardahan ilinin nüfusu ile ilgili en sağlıklı bilgiler Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen belli aralıklarla gerçekleştirilen nüfus sayımları sonucunda elde edilmiştir. Bilindiği üzere; söz konusu sayımlar, nüfusun yıllara göre toplam sayısı, çeşitli nüfus hareketleri, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri, kentsel ve kırsal nüfus miktarları gibi nüfusa ilişkin çeşitli özelliklerin tespit edilmesi (Doğanay, 1997: 151) ile bunların başta plânlama olmak üzere pek çok alanda kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Zaman ve Coşkun, 2008: 266). Ancak daha önce de vurgulandığı üzere, bu dönemde de ilin idari yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların açıklanmasının, konunun anlaşılması açısından yerinde bir uygulama olacağı kanaatindeyiz.

Yukarıda çeşit kaynaklardan derlenerek ele alındığı üzere; Ardahan 1578 yılında Osmanlı Devletinin yönetimine girmiştir. 1806 yılına kadar Çıldır Eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak Osmanlı idaresinde kalan Ardahan bu tarihten sonra Rus işgaline uğramıştır. 1833 yılında Çıldır sancak merkezi olunca Ardahan bu sancağa bağlı bir kaza yerleşmesi olarak tekrar Osmanlı idaresinde kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Rus işgaline giren Ardahan, yaklaşık 43 yıllık Rus İşgalinin ardından 23 Şubat 1921 tarihinde işgalden kurtulmuş, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin sınırları içerisinde kalmıştır.

20 Ocak 1921 de kaza merkezi olarak Erzurum'a bağlanan Kars ve Ardahan, 20 Nisan 1924'de ki yasa değişikliği ile il olmuştur. Daha sonra 26 Mayıs 1926'da çıkarılan bir kanun ile Ardahan, Kars'a bağlı ilçe statüsüne getirilmiştir. Nihayetinde 27 Mayıs 1992 tarihinde çıkarılan 3806 sayılı kanun ile tekrar il olan Ardahan, kendisine bağlı Merkez ilçe, Çıldır, Damal, Göle, Hanak ve Posof ilçelerinin yönetim merkezi olmuştur.

Serhat illerimizden biri olan ve 1921 yılında bağımsızlığına kavuşan Ardahan, yaklaşık bir asırlık bu devre içerisinde sık sık idari yapı değişikliği göstermiş olup bu değişiklikler demografik yapısında önemli etkilere neden olmuştur. 1926 yılında ilçe statüsüne geçirilerek il olma özelliğini kaybeden Ardahan; Çıldır, Göle ve Posof ilçelerinin yönetim merkezi konumunda idi. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Ardahan'ın ilçe geneli nüfus miktarı 24 434 kişi olmakla birlikte günümüzde de kendisine bağlı olan 1926 yılındaki ilçeleri ile beraber nüfusu 88 991 idi. 1927 yılından sonra yapılan ikinci nüfus sayımı 1935 yılında gerçekleştirilmiş ve bu sayımdan sonraki nüfus sayımları belli bir periyot dikkate alınarak yapılmıştır. 2007 yılından itibaren ise ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) ile nüfus sayımı ve nüfus özellikleri ülkemiz genelinde olduğu gibi Ardahan ilinde de tespit edilmeye başlanmıştır.

1927 nüfus sayımında 88 991 kişi olan Ardahan ilinin nüfusu, 2018 yılı ADNKS verilerine göre 98 907 kişi olarak belirlenmiştir. Bu verilere göre; 91 yıllık süreçte Ardahan'ın nüfusu, yaklaşık 1,1 kat (% 11,1) artmış yani bu uzun zaman sonunda nüfus nerdeyse aynı miktara yakın bir seviye kalabilmiştir. Bununla birlikte söz konusu devrede, Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişiden 82.003.882 kişiye ulaşarak yaklaşık 6 katı (% 600,8) bulan bir artış göstermiştir (Tablo 2). Bununla birlikte artış süreklilik gösterememiş, hatta belli dönemlerde nüfus artış hızında olduğu gibi, nüfus miktarında da azalmalar yaşanmıştır

Tablo 2. Sayım Dönemlerine Göre Ardahan İli ve Türkiye Geneli Nüfus ve Nüfus Artış Hızları.

Yıllar	Ardahan İli Nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Türkiye Nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
1927	88.991	--	13.648.270	--
1935	104.911	2.2	16.158.018	2.3
1940	119.218	2.7	17.820.950	2.0
1945	131.410	2.4	18.790.174	1.1
1950	143.895	1.9	20.947.188	2.3
1955	160.558	2.3	24.064.763	3.0
1960	178.174	2.18	27.754.820	3.1
1965	198.547	2.3	31.391.421	2.6
1970	213.915	1.5	35.605.176	2.7
1975	222.429	0.80	40.347.719	2.7
1980	214.710	-0.69	44.736.957	2.2
1985	206.714	-0.74	50.664.458	2.6
1990	170.117	-3.5	56.473.035	2.3
2000	133.756	-2.1	67.803.927	2.0
2007	112.721	-2.2	70.586.256	0.58
2008	112.242.	-0.42	71.517.100	1.3
2009	108.169	-3.63	72.561.312	1.4
2010	105.454	-2.51	73.722.988	1.6
2011	107.455	1.90	74.724.269	1.3
2012	106.643	-0.76	75.627.384	1.4
2013	102.782	-3.62	76.667.864	1.3
2014	100.809	-1.92	77.695.904	1.3
2015	99.265	-1.5	78.741.053	1.3
2016	98.335	-0.9	79.814.871	1.3
2017	97.096	-1.3	80.810.525	1.2
2018	98.907	1.9	82.003.882	1.4

Kaynak: Genel Nüfus Sayımları ve ADNSK verileri (1927-2018).

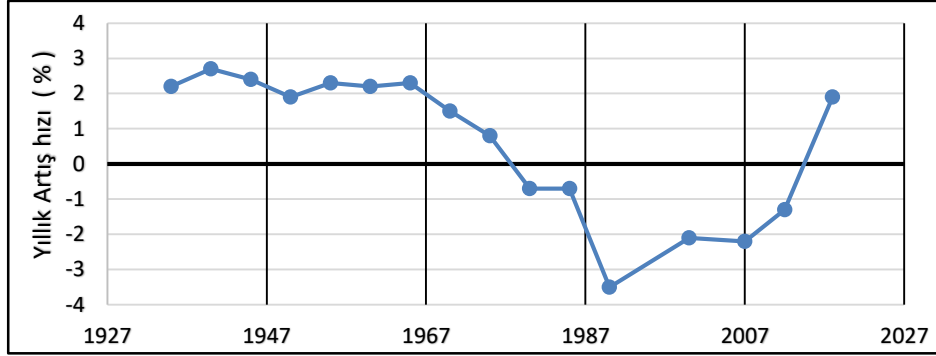
Araştırma sahasının yıllara göre nüfus değişimini gösteren Tablo 2 ve şekil 2 incelendiğinde nüfusun gelişimi ile ilgili iki farklı devrenin varlığı açık şekilde görülebilmektedir.

1. Devre; 1927-1975 devresi,

2. Devre; 1975-2018 devresi,

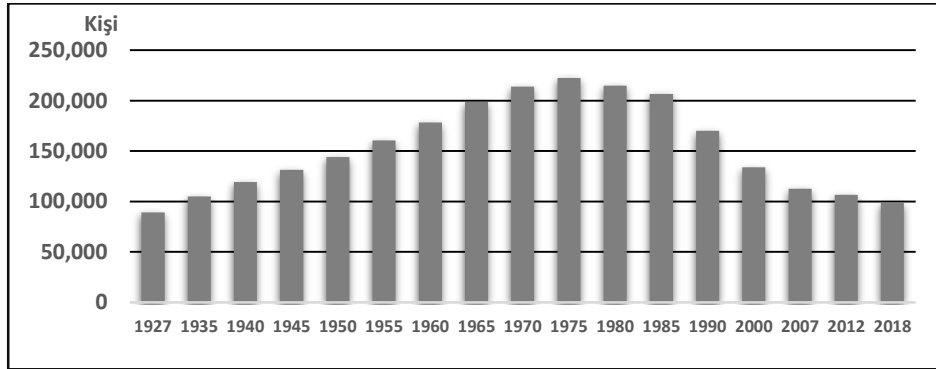
Birinci devre olarak kabul edebileceğimiz 1927-1975 yılları arasında araştırma sahasının nüfusu sürekli olarak artış göstermiştir. Söz konusu bu 48 yıllık zaman dilimi içerisinde nüfus 88.991 kişiden 222.429 kişiye kadar yükselmiş yani yaklaşık olarak iki buçuk kat

(2,49) artmıştır. Aynı dönemde ülkemiz genelindeki nüfus değişimi ise araştırma sahamız olan Ardahan'dan biraz daha fazla olup yaklaşık üç kat (2,95) olmuştur. Bu durum hiç şüphe yok ki Ardahan'da, nüfusun göç etme hızının doğal nüfus artışından daha fazla olması ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşının sonlarına kadar olan dönemde Ardahan nüfusunun artış hızı ülkemiz nüfusunun artış hızı ile benzerlik gösterirken, 1950'li yıllarda özellikle Sovyetler Birliğinin savaş sonrasında Kars ve Ardahan'ı kendi topraklarına katma emelleri ve bu yönde oluşturduğu siyasi baskılar yöre insanını huzursuz etmiş, nüfusun göç etme isteğini artırmıştır. Türkiye'nin NATO'ya üye olması ve devamında ülke genelinde yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler araştırma sahasındaki nüfus artış hızının biraz daha artmasına imkân tanımıştır (Tablo 2).

Şekil 2. Ardahan İl Nüfusunun 1927-2018 Nüfus Artış Hızı.

İkinci devre olarak nitelendirdiğimiz 1975-2018 yılları arası ise; Ardahan il nüfusunun azaldığı dönem olarak dikkati çekmektedir. Zira 1965 yılından itibaren azalmaya başlayan yıllık nüfus artış hızı, 1980 yılından sonra negatif değerler göstermeye başlamıştır. 1975 yılında 222.429 olan il nüfusu, beş yıl sonra yani bir sonraki sayım dönemi olan 1980 yılında azalarak 214.710 kişi olmuştur. Nüfusun azalışı hemen hemen süreklilik göstermiş ve 43 yıl sonra yani 2018 yılında sadece 98.907 kişi olarak tespit edilmiştir (Tablo 2).

Şekil 3. Ardahan İl Nüfusunun 1927 -2018 Yılları Arasındaki Seyri.

1975 yılında en yüksek nüfus değerine ulaşan Ardahan'da bu tarihten sonra nüfusun hızla azalmasının en önemli nedeni Şimşek'in de ifade ettiği gibi ülkemizin birçok bölge ve yöresinde olduğu gibi araştırma sahasının bulunduğu bölgede de o yıllarda ülkemizde yaşanan siyasi ve sosyal olaylar sonucu meydana gelen asayiş sorunları ve bunlardan kaynaklanan can güvenliği tehlikesidir (Şimşek, 2018; 189). Ülkemiz genelinde yaşanan bu olaylar yöre insanının huzurunu olumsuz etkilediği gibi çeşitli ekonomik ve sosyal sıkıntıların da oluşmasına yol açmıştır. Bu durum ise araştırma sahamız olan Ardahan ve çevresinden olan göçleri hızlandırmıştır.

Kocaman tarafından yapılan ve 1965-2000 yılları arasında Türkiye'deki iç göçleri konu alan bir araştırma, özellikle 1970'li yıllardan sonra yörede yaşanan nüfus azalmasının ülkemiz genelindeki göç hareketlerine göre ne derece daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır (Kocaman, 2008; 91-92). Araştırmamıza konu olan Ardahan ili 1992 yılına kadar Kars ilimize bağlı bir ilçe olduğu için bu tarihten önceki değerleri ele alırken Kars ilimizi dikkate almamız gerekmektedir.

Kocaman'ın yapmış olduğu çalışma beşer yıllık periyotlar halinde olup, 1965-1970 devresinde Kars ili % -51,9 net göç hızı itibarıyla ülke genelinde 17., 1970-1975 devresinde % -44,8 ile ülke genelinde 13. sırada yer alırken, 1975-1980 devresinde % -100,5'lik net göç hızı ile birinci sırada yer almış ve ülkemizin bu dönemde en fazla negatif göç hızına sahip ili olmuştur. 1980-1985 devresinde % -70,8'lik net göç hızı ile Tunceli'den sonra ikinci sırada yer alan Kars, 1985-1990 yılları arasındaki % -151,7'lik net göç hızı ile yine ülkemizin en hızlı göç veren ili olmuştur. (Kocaman, 2008; 91-92). 1992 yılında Ardahan'ın il statüsüne kavuşması ve il olmanın beraberinde getirdiği sosyal ve ekonomik yatırımlara rağmen araştırma sahamızdan ülkemizin diğer yörelerine doğru gerçekleşen göç olayı hızla devam etmiştir. Nitekim 1995-2000 yılları arasında Ardahan'ın net göç hızı % -106,7'yi bulmuş, bu hız ile negatif göç hızı en yüksek il olmuştur. Aynı devrede Ardahan'ın önceki dönemlerde il merkezi olan Kars ili ise % -61,1'lik negatif göç hızı ile ülke genelinde sekizinci sırada yer almıştır. (Kocaman, 2008; 91-92). Bu durum Ardahan'ın göç vermesine neden olan faktörlerin il olduktan sonrada yöre insanı üzerinde bariz bir şekilde etkisini gösterdiğinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1989 yılından itibaren ülkemizde bazı yerleşme birimleri ilçe statüsünden il statüsüne yükseltilmiştir. 27 Mayıs 1992 tarihinde 3806 sayılı kanun ile Türkiye'nin 75. ili olan Ardahan, ekonomik ve sosyal olarak büyük bir gelişme gösteremediği gibi, il geneli nüfusunda da büyük bir artış yaşamamıştır. Hatta yörede 1975 yılından itibaren yaşanan hızlı göç olayları artarak devam etmiş, 1990 yılındaki sayımda 170.117 olan Ardahan nüfusu 2000 yılı sayımında dahi artış gösteremediği gibi 133.756 değerine düşmüştür. 2007 yılından itibaren ülke genelinde olduğu gibi araştırma sahamızda da nüfusun tespiti ADNKS ile gerçeğe daha yakın olarak tespit edilmeye başlamıştır. 2007 den sonraki ADNKS kayıtlarına göre 1989 itibaren il statüsüne getirilen 14 yeni il arasında nüfusu artmayan tek il Ardahan olmuş hatta 2007-2018 yılları arasında nüfus miktarı 112.721 den 98.907 ye kadar düşmüş, nüfus bu devrede % 12,2 azalmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. 1989 Yılından Sonra İl Statüsüne Geçen Yeni İllerimizin 2007-2018 Yılları Arası Nüfus Değişimi.

Yeni İllerimiz	2007 Nüfusu	2018 Nüfusu	2007-2018 Yılları Arası Nüfus Artış Oranı (%)
Aksaray	366.109	412.172	12.5
Bayburt	76.609	82.274	7.4
Karaman	226.049	251.913	11.4
Kırıkkale	280.234	286.602	2.2
Batman	472.487	599.103	26.8
Şırnak	416.001	524.190	26
Bartın	182.131	198.999	9.2
Ardahan	112.721	98.907	-12.2
Iğdır	181.866	197.456	8.6
Yalova	181.758	262.234	44.2
Karabük	218.463	248.014	13.5
Kilis	118.457	142.541	20.3
Osmaniye	452.880	534.415	18
Düzce	323.328	387.844	19.9

Kaynak: TÜİK Verilerinden Hesaplanmıştır.

Nüfusun değişiminde ikinci devre olarak belirttiğimiz 1975-2018 yılları arasında genel olarak nüfus azalmış olmakla birlikte, Tablo 2’de de görüldüğü gibi 2011 nüfus değeri 2010 yılındaki değerden yaklaşık 2.000 kişi fazla çıkmıştır. Bu durum 2008 yılında Ardahan’da kurulan ve 2009 yılından itibaren öğrenci almaya başlayan Ardahan Üniversitesinin il merkezi ve bazı ilçelerdeki eğitim hizmeti ile ilgili bir sonuç olarak kabul edilmektedir. Ardahan Üniversitesi bünyesinde açılan yeni fakülte ve yüksekokullar sayesinde il geneline dışarıdan gelen öğrenci sayısı artmakta ve nüfus gelişimi için sayısal bir artış söz konusu olabilmektedir.

IV. Nüfusun Dağılışı:

Ardahan’da nüfus dağılışı belirgin eşitsizlikler göstermektedir. Nüfusun yoğunluk kazandığı yerler ile seyrek dağılışı gösterdiği sahalar çok belirgin biçimde birbirinden ayrılabilir (Şekil 4). Nüfus dağılışı belirleyen etmenler temelde coğrafi çevre kökenlidir. Bunları doğal ve beşeri çevre etmenleri şeklinde ele almak mümkündür. Nitekim iklim, su kaynakları, bitki örtüsü, toprak verimliliği, yeryüzü şekilleri ve yükselti gibi doğal çevre faktörlerinin yanı sıra, tarihi olaylar ve idari yapı ile bizzat insan ve onun eseri olan beşeri ve ekonomik faaliyetlerin nüfusun dağılışı üzerinde önemli rol oynadığı birçok coğrafyacı tarafından ifade edilmiştir (Tanoğlu, 1969: 74-78 ve Doğanay, 1997: 217-231). Ardahan’daki nüfusunun dağılışı da benzer faktörlerin etkili olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

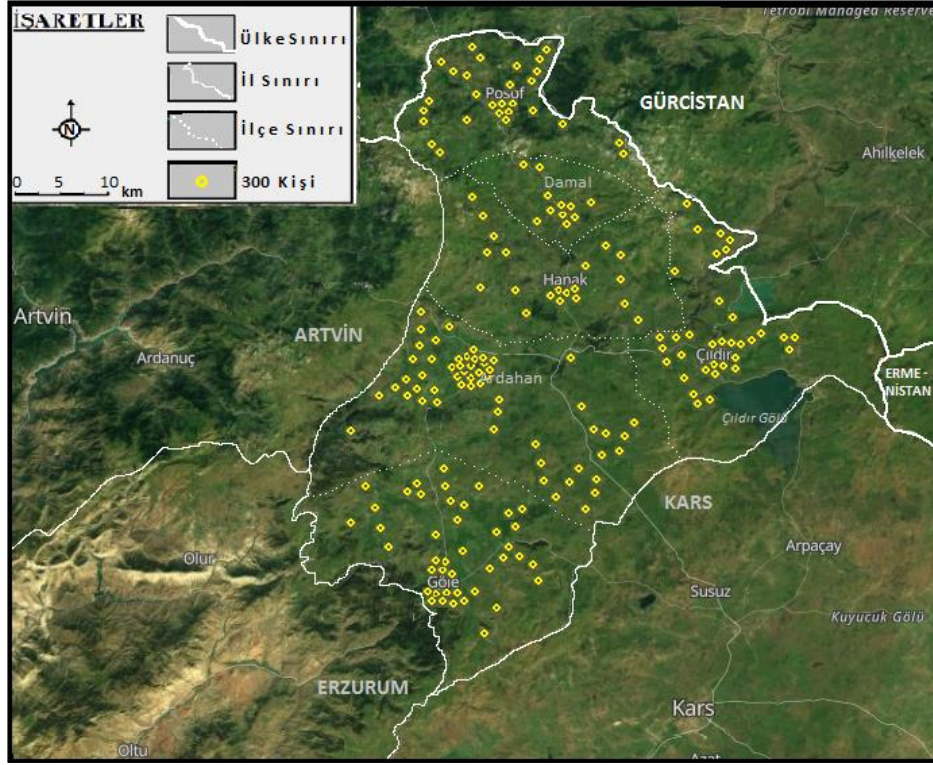
Araştırma sahamızda nüfusun dağılışı belirleyen faktörlerin başında yeryüzü şekilleri ve yükselti değerleri gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinin Karadeniz Bölgesi’ne komşu olduğu kuzeydoğu kesiminde yer alan il toprakları oldukça yüksektir. Çoruh-Kelkit dağlarının en doğu kesimini oluşturan Yalnızçam Dağları Artvin ili ile sınır

oluşturacak şekilde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu dağlık alanların Ardahan ili tarafındaki yamaçları ve zirveye yakın kısımları yerleşme açısından fazla tercih edilmemekte ve var olan köy yerleşmeleri ise genelde 200 kişinin altında olacak şekilde nüfuslanmaktadır. Artvin ili sınırlarına yakın olan bu yerleşmeler daha çok hayvancılık ekonomisi ile geçimini sağlayan ve yaz aylarında Yalnızçam Dağları üzerindeki yaylaları yaylak alanı olarak kullanan Hanak ve Posof ilçelerine bağlı köylerdir.

Damal ilçe merkezinin doğusunda yer alan ve yükseltisi 3033 m.yi bulan Kel Dağı kuzeydeki en yüksek dağ kitlesini oluşturmaktadır. Yükseltinin beraberinde getirdiği topoğrafik ve iklimik olumsuzluklar Damal ilçesi genelinde fazla nüfuslu yerleşmelerin mevcudiyetini olumsuz etkilemiştir. Posof ilçesi ile sınır oluşturan Ilgar Dağları kış aylarında aşırı kar yağışı ve soğuk nedeni ile ulaşım şartlarında olumsuzluklara neden olmakta ve bölge insanın yerleşme ve nüfuslanma özelliklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim Damal ilçesine bağlı toplam mahalle ve köy sayısı 15 olup bunların da sekizi merkeze bağlı mahalle iken ilçenin toplam köy sayısı sadece yedidir. Bu durum yörenin yerleşme yoğunluğunun düşüklüğünü bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. İlçe genelinin toplam nüfusu ise 2018 yılı ADNKS verilerine göre 5.802 kişiden oluşmaktaydı. Benzer durum dağlık ve ormanlık alanlarının fazla olması ile dikkat çeken Posof ilçesi için de geçerlidir. Posof ilçesi Damal'dan sonra Ardahan'ın nüfusu en az ilçesi olup 6.805 kişilik nüfusa sahiptir. İlçenin köy sayısı 48 olmasına rağmen köylerin nüfuslarının az olması ilçe genelindeki nüfusun düşük kalmasına neden olmuştur. 2018 yılı verilerine göre Posof'a bağlı 34 köyün nüfusu 100 kişiden daha azdır hatta bazılarında toplam nüfus 20 kişinin altına düşmüştür. Posof'ta nüfusun az olmasında yer şekilleri ve ormanlık alanların olumsuz etkisinin yanı sıra Gürcistan ile olan kara sınırımızın bir kısmının bu ilçemizde yer almasının da payı bulunmaktadır.

İl topraklarının güney kesiminin engebeli kısımlarını ise Allahuekber Dağları ile Kısır Dağı oluşturur. Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultusunda uzanan Allahuekber Dağlarına bağlı Kabakdağ zirvesi 3.054 m. yüksekliğindedir. İlin en yüksek noktası ise Çıldır Gölünün güneybatısında yer alan ve 3.197 m.'ye erişen Kısır Dağının doruğudur. Bu dağlık alanların yanı sıra Çıldır Gölünün doğusunda yer alan Akbaba Dağları (3.110 m.) araştırma sahamızın en tenha nüfus alanları arasında yer almaktadır (Şekil 4).

Yalnızçam Dağları ile Allahuekber Dağlarının arasında ki orta kesimde yer yer geniş düzlükler bulunmaktadır. Ortalama 1800 ile 2000 m. arasında yükselti değerlerine sahip olan bu düzlüklerin başlıcaları Ardahan Ovası, Göle Ovası ve Hasköy Ovasıdır. Ulaşım ve yerleşme şartlarının daha elverişli olduğu bu kesimler araştırma sahamızın en fazla nüfus barındıran yerleşmeleri olan Ardahan il merkezi ile Göle ilçe merkezinin bulunduğu alanlardır (Foto 1). Yer şekillerinin elverişli oluşunun yanı sıra kendilerine bağlı çok sayıda mahalle ve köy yerleşmelerinin idari merkezi olan Ardahan ve Göle bu fonksiyonel özellikleri nedeni ile de araştırma sahamızdaki diğer yerleşmelerden daha fazla nüfusa sahiptirler.

Şekil 4. Ardahan İli Nüfus Dağılım Haritası (2018).

Fotoğraf 1. Ardahan İl Merkezinden Bir Görünüm.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi araştırma sahamız olan Ardahan ilinde de yerleşmeleri kırsal ve şehir yerleşmeleri olarak ikiye ayırıp incelemek mümkündür. Yerleşmelerin kent yerleşmesi olarak kabul edilebilmesi için birçok kriter kullanılmakla birlikte, pek çok bilim insanı tarafından ülkemiz için 10.000 nüfus kriteri en çok kabul gören olmuştur. Bu değeri dikkate alarak yapacağımız sınıflandırmaya göre araştırma sahamızda kent yerleşmesi kabul edebileceğimiz tek yerleşme Ardahan ili şehir merkezidir. Çünkü 2018 yılı ADNSK verilerine göre Ardahan şehir merkezinde 22.169 kişi yaşarken diğer yerleşmelerin hiç birinde nüfus miktarı 10.000 değerine ulaşmamaktadır. Araştırma sahasında nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerleşme Ardahan il merkezidir. Bu durumu il merkezi olması ve onun getirmiş olduğu bazı avantajlarla açıklamak mümkündür. Belediye hizmetlerinin varlığı, idari, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki kolaylıklar vb. çekicilikler şehir merkezinin sık nüfuslanmasına sebep olmuştur (Polat, 2019; 319).

Ardahan il merkezinden sonra en fazla nüfusa sahip olan yerleşme Göle ilçe merkezi olup bu yerleşmede nüfus sadece 5.962 kadardır. Araştırma sahamızın tek kent yerleşmesi olarak kabul edeceğimiz Ardahan şehir merkezi dahi, ülkemizin 81 il merkezi içerisinde en az nüfusa sahip il merkezi konumundadır. Sadece 22.169 kişilik nüfusa sahip olan il merkezini kent olarak kabul etmemiz durumunda, il nüfusunun yaklaşık %22,4'ü kentlerde, % 77,6'sı ise kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Ardahan ilindeki kentler ve nüfusları (2018).

Kentler	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus	Kentli Nüfusun İl Nüfusuna Oranı(%)
Ardahan	11.476	10.706	22.169	22,4

Ardahan ilinde nüfus yoğunluklarının ilçelere göre dağılımı incelendiğinde; nüfusun dağılışı ile ilgili belirtilen açıklamaları destekleyen bir tablonun karşımıza çıktığı görülmektedir (Tablo 5). İl genelinde 19,64 kişi/km² olan aritmetik nüfus yoğunluğu, ilçeler bazında birbirinden farklı değerler göstermektedir. Nüfusun en fazla olduğu merkez ilçe 33,48'lik aritmetik nüfus yoğunluğu ile ilk sırada yer almaktadır. Gerçekten il genelindeki nüfusun tek başına yaklaşık olarak yarısı (%42,7) merkez ilçede bulunmasına rağmen, yüzölçümünün geniş olması nedeni ile söz konusu ortalama değer il ortalamasının çok da üzerinde değildir. Bununla birlikte daha geniş ve daha düz tarım arazilerinin bulunmasının yanı sıra üstlendiği idari fonksiyon nedeni ile diğer ilçelere göre daha yoğun nüfusa sahip konumdadır. Benzer bir durum Göle ilçesi için de geçerlidir. Nüfusu diğer ilçelere göre fazla olmasına rağmen yüzölçümünün fazla olması nedeniyle aritmetik yoğunluğu il ortalamasının altındadır (19,52). Dağlık ve engebeli yapısı nedeniyle fazla nüfus barındıramayan Çıldır ilçesi 988 km² yüzölçümü nedeniyle araştırma sahamızın aritmetik yoğunluğu en düşük (9,95) ilçesi konumundadır (Tablo 5).

Tablo 5. Ardahan İlindeki Nüfus Yoğunluklarının İlçelere Göre Dağılımı (2018).

İlçeler	Toplam Nüfus	Yüz Ölçüm (Km ²)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
Ardahan (Merkez ilçe)	42.226	1.261	33,48
Çıldır	9.833	988	9,95
Damal	5.802	265	21,89
Göle	25.187	1.290	19,52
Hanak	9.054	647	13,99
Posof	6.805	583	11,67

V. Nüfusun Cinsiyet Oranı ve Yaş Yapısı

Bir bölgedeki nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı, demografik öneminin yanı sıra, sosyal ve ekonomik özellikler bakımından da büyük önem taşır (Koca, 2005: 84). Belirli bir nüfus içerisindeki 100 veya 1000 kadın başına düşen erkek sayısı (Doğanay, 1997: 164 ve Tümertekin ve Özgüç, 2011: 272) olarak tanımlanan cinsiyet oranı, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi araştırma sahamızda da eşit olmayıp çeşitli sosyal ve ekonomik sebeplere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılaşmaya sebep olan faktörlerin ortaya çıkarılması ve bu farklılıkla birlikte ortaya çıkan sonuçların belirlenmesi bilimsel açıdan önem arz etmektedir.

Ardahan ilinde, erkek ve kadın nüfusları arasında özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında çok büyük farklılıklar olmamakla birlikte; erkek nüfus fazlalığı dikkat çekmektedir (Tablo 6). Oysa akla ilk önce savaştan çıkmış bir toplumun kadın nüfus fazlalığının olacağı gelebilmektedir. Ülke genelinde bu durum bariz bir şekilde yaşanmasına rağmen, ülkemizin sınır problemlerinin yaşandığı Ardahan ve çevresindeki askeri birliklerdeki erkek nüfus fazlalığı cinsiyet oranını erkekler lehine artırmıştır. Nitekim ikinci Dünya Savaşı ve sonrasına denk gelen yıllarda erkek nüfus ile kadın nüfus arasındaki fark daha da artmış 1945 yılında cinsiyet oranı 108 olmuştur. Oranın bu kadar yüksek olmasında o yıllarda sınır komşumuz olan S.S.C.B.'nin Kars ve Ardahan'ı geri istemesi ve bu yönde askeri hamleler başlatması nedeniyle, tedbir olarak bu bölgedeki askeri birliklerimizin sayısının artırılması etkili olmuştur. Sahada 1955 yılından sonra ise erkek nüfus oranında azalış meydana gelmiş, bu azalış 1990 yılına kadar devam etmiştir. 1992 yılında Kars'a bağlı bir ilçe olan Ardahan'ın İl statüsüne getirilmesi özellikle Ardahan merkezinde başta kamu kuruluşlarında çalışanlar olmak üzere istihdam imkânını çok hızlı bir şekilde arttırmış. Yeni il merkezine çalışmak için gelenlerin çoğunun erkek nüfustan oluşması, nüfusun cinsiyet oranını bariz bir şekilde etkilemiş ve araştırma sahamızdaki 1927 ile 2018 yılları arasındaki en yüksek cinsiyet farkı 2000 yılında gerçekleşerek cinsiyet oranı 109.2 olmuştur. Daha sonraki yıllarda bu fark zamanla azalmış olmakla birlikte günümüzde halen erkek nüfus lehine bir fazlalık bulunmaktadır.

Tablo 6: Ardahan ilinde nüfusun cinsiyet yapısı ve oranı (1927-2018).

Yıllar	Erkek Nüfus	Yüzdesi (%)	Kadın Nüfus	Yüzdesi (%)	Cinsiyet Oranı (%)
1927	46.059	51.7	42.932	48.3	107.3
1935	53.170	50.7	51.741	49.3	102.8
1940	61.596	51.6	57.672	48.4	106.8
1945	68.234	51.9	63.176	48.1	108.0
1955	81.211	50.5	79.347	49.5	102.3
1960	90.427	50.7	87.747	49.3	103.1
1965	99.617	50.2	98.930	49.8	100.7
1970	106.666	49.9	107.249	50.1	99.5
1975	113.923	51.2	108.506	48.8	105.0
1980	108.640	50.6	106.070	49.4	102.4
1985	102.825	49.7	103.889	50.3	99.0
1990	84.855	49.9	85.262	50.1	99.5
2000	69.833	52.2	63.923	47.8	109.2
2007	58.095	51.5	54.626	48.5	106.3
2010	54.023	51.2	51.431	48.8	105.0
2015	51.141	51.5	48.124	48.5	106.3
2018	51.593	52.1	47.314	47.9	109.0

Kaynak: TÜİK kayıtlarından derlenmiştir.

2018 yılı Türkiye genelinde nüfusun cinsiyet oranı yaklaşık 100.7 iken Ardahan'da bu değer 109 olmuştur. Yukarıda değinildiği üzere Ardahan'ın 1992 yılında il olmasının beraberinde getirdiği kamusal alandaki istihdam artışı bölgeye çalışmak için dışardan gelen göçü artırırken çalışmak için gelenlerin daha büyük kısmının erkek olması da cinsiyet oranının Türkiye değerlerinin üzerinde olmasına neden olmuştur. Ardahan'da erkek nüfusu oranının fazla olmasında evlilik amacı ile bölgedeki genç kızların diğer bölgelere evlenmek amacı ile gitmelerinin de payının olduğunu söyleyebiliriz. BİRİNCİ tarafından yapılan bir araştırmada bölgeden göç eden kadın nüfus içerisinde 20-24 yaş aralığının %55 civarında olduğu tespit edilmiştir (BİRİNCİ, 2018:467). Bu göç olayında özellikle daha önce başka bölgelere göç eden Ardahan kökenli ailelerin erkek çocuklarını evlendirmek için kendi gelenek ve göreneklerine yakın olmasını istedikleri yakın akraba ve tanıdıklarının kız çocuklarını gelin olarak tercih etmesinin büyük payı bulunmaktadır.

Buraya kadar il geneli için yaptığımız değerlendirmeler ilçeler için yapıldığında küçük ayrıntılar dışında benzer sonuçlar ile karşılaşmaktayız. Bu amaçla hazırlanmış tablo dikkatle incelendiğinde, ilçelerde de erkek nüfus oranının kadın nüfusa göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 7). Damal ilçesi %56,6'lık erkek nüfus oranı ile ortalamaya ve diğer ilçelere göre bariz bir şekilde farklılık göstermektedir. Bu farklılaşmanın sebebi, TANAP olarak adlandırılan Trans Anadolu Boru hattının inşaat çalışmaları nedeni ile özel bir şirkete ait büyük bir şantiyenin Damal'a bağlı Eskikılıç Köyünde kurulmuş olmasıdır. Bu köyün 2017 yılındaki kadın nüfusu 119 kişiden 13 kişi artarak 212 kişiye yükselirken aynı devrede erkek nüfusu 275 kişi artarak 227 kişiden 502 ye ulaşmıştır. Tamamına yakını erkek işçilerden oluşan bu geçici inşaat şantiyesinin, yörenin toplam nüfusunda dönemlik bir artışa neden olmasının yanı sıra nüfusun cinsiyet oranının bariz bir şekilde farklılaşmasında da etkisi aşikârdır. İnşaatın 2020 yılında

tamamlanması ile birlikte gerek nüfus miktarında gerekse nüfusun cinsiyet oranında önceki yıllara benzer değerlere yaklaşılmaması kaçınılmaz olacaktır.

Tablo 7: Ardahan İlindeki Erkek Ve Kadın Nüfusun İlçelere Göre Dağılımı (2018).

İlçeler	Erkek Nüfus	Erkek Oranı(%)	Kadın Nüfus	Kadın Oranı (%)	Toplam Nüfus
Merkez	21.782	51.6	20.444	48.4	42.226
Çıldır	5.174	52.6	4.659	47.4	9.833
Damal	3.285	56.6	2.517	43.4	5.802
Göle	13.098	52.0	12.089	48.0	25.187
Hanak	4.663	51.5	4.391	48.5	9.054
Posof	3.591	52.8	3.214	47.2	6.805
Toplam	51.543	52.1	47.314	47.9	98.907

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir

Nüfusun cinsiyet yapısı yanında, yaş grupları ve her yaş grubuna dağılmış nüfus miktarının bilinmesi, özellikle nüfusun zaman içindeki değişimi ve bu süreçteki demografik olayların belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Zaman, Coşkun, 2008: 273). Ayrıca ülke, bölge, il ve hatta yöre çalışmalarında belirlenecek yaş yapısı, sadece ileri bir tarihteki nüfusun tahmin edilmesinde değil, aynı zamanda yöreye yönelik hizmet yatırımlarının plânlanması açısından da büyük yarar sağlayacaktır (Koca, 2000: 116). Bu nedenle araştırma sahası olan Ardahan'ın gerek dar aralık gerekse geniş aralıklı gruplandırmaya göre yaş yapısı incelenerek demografik yatırım ve planlamalar için verimli kararlar alınmasına imkân tanınacaktır.

Geniş aralıklı gruplandırmaya göre Ardahan ili nüfusunun % 66'sı 15–64, %21,4'ü 0–14, %12,6'sı ise 65 ve daha yukarı yaş grubu içinde kalır (Tablo 8). Geniş aralıklı gruplandırmada en belirgin oran, ülke ortalamasının (%8.8) üzerine çıkan yaşlı nüfus yüzdesidir (%12.6). Yaşam koşulları ve sağlık şartlarında zamanla meydana gelen iyileşmeler ülkemizde olduğu gibi Ardahan ilinde de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranında artışa yol açmıştır. Bunun yanı sıra, çalışma çağına göç eden nüfusun, yaşlılık devresini memleketinde geçirme arzusunun da, bu yığılma üzerinde etkin olduğunu düşünmek mümkündür. 15–64 yaş aralığındaki toplam nüfusun yüksek yüzdesi (%66) ilde faal nüfus oranının yüksek olduğunu işaret eder. Aynı yaş dilimine ait ülke geneli oranı da %67.8 olup, araştırma sahası ile benzer bir görünüm sergiler. Bir nüfus kitlesinde çalışma çağı nüfusunun, toplam nüfus içindeki sayısı ve oranı ne kadar yüksekse, böyle bir yerin ekonomisi, o ölçüde büyük bir çalışma çağı nüfus kitlesine sahip demektir. İstihdam şartları da uygunsa, bu gibi yerlerde nüfusun bağımlılık, yani kendileri çalışmayıp üretileni tüketen kitle oranı da o ölçüde azdır (Doğanay, 1997: 167). Faal nüfus oranının yüksekliğine rağmen istihdam olanaklarının yetersiz kalması, bu nüfusun bir kısmını ilden göç etmeye yönlendirmiştir.

Araştırma sahasının nüfus özellikleri içinde ele alınması gereken değişkenlerden birisi de nüfusunun bağımlılık oranıdır. Bir yerin bağımlılık oranının hesaplanması; 0–14 ve 65 yaş üzerinde olup, çalışmadığı varsayılan nüfusun, 15–64 yaş grubu içinde işi olan ve tamamının çalıştığı varsayılan nüfusa oranlanması ile elde edilir. Buna göre

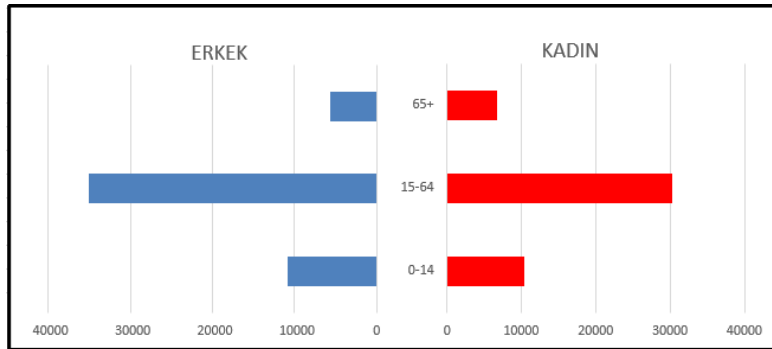
Ardahan ilinde nüfusun bağımlılık oranı 2018 yılında yaklaşık % 51.4 olup, Türkiye ortalaması ise aynı dönem % 47.4 dolayındadır. Aradaki % 4'lük bu fark, çalışma çağı nüfusları oranları birbirine yakın olmasına rağmen araştırma sahamızdaki yaşlı nüfus oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olması ile alakalıdır (Tablo 8).

Tablo 8. Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Ardahan İli ve Türkiye Geneli Nüfusları (2018).

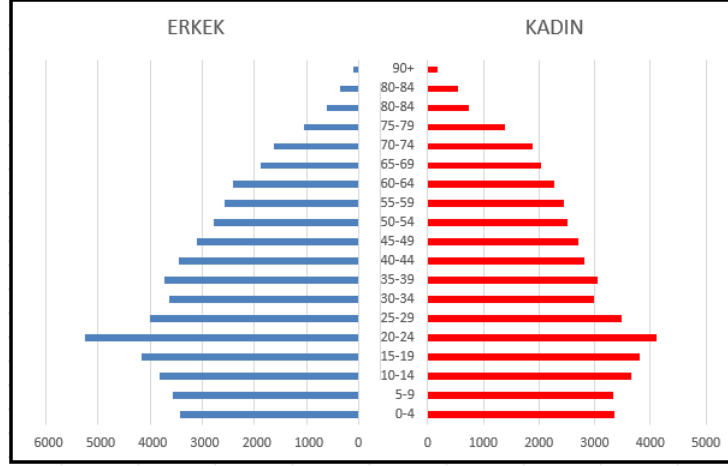
Yaş Grubu	Ardahan İli	Yüzdesi (%)	Türkiye Geneli	Yüzdesi (%)
0-14	21.169	21.4	19.184.329	23.4
15-64	65.325	66.0	55.633.349	67.8
65+	12.413	12.6	7.186.204	8.8
Toplam	98.907	100	82.003.882	100

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Ardahan iline ait nüfus piramidi incelendiğinde doğum oranlarının azalma sürecine girdiği ve buna bağlı olarak toplam nüfus içindeki 0–14 yaş grubu oranının yavaş bir hızla da olsa azaldığı dikkati çeker (Şekil 4 ve 5). Buna karşın 15–24 yaş diliminde belirgin bir fazlalık göze çarpar. Bu durumdan, sahada doğum oranlarının son yıllarda yavaş yavaş azalma eğilimine girdiği ve nüfus artış hızının nispeten yavaşladığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Şekil 5'te de bariz bir şekilde görülen, 20-24 yaş aralığındaki nüfusun fazlalığının da Ardahan Üniversitesinin bünyesinde yer alan öğrencilerin varlığının da payı bulunmaktadır. Bu yaş aralığındaki erkek nüfusun bariz bir şekilde ön plana çıkması da üniversite eğitimi için araştırma sahamıza gelen öğrencilerin daha çok erkek öğrencilerden oluşması ile ilgilidir. Nüfusun içerisindeki yaşlı nüfus oranı da yakın zamanda belirgin bir şekilde artmış ve 65 yaşın üzerindeki nüfus Türkiye ortalamasına göre %4 gibi bariz farklılık göstermiştir. Ardahan ili nüfusu bu haliyle nispeten gelişmekte olan ülkelerin nüfus profilini sergilemektedir. Sonuç olarak, il nüfusunun son derece dinamik ve istihdam şartları oluşturulması halinde yeterli iş gücü miktarına sahip olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Şekil 5. Ardahan İli Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırılmaya Göre Dağılımı (2018).

Şekil 6. Ardahan İli Nüfusunun Dar Aralıklı Gruplandırılmaya Göre Dağılımı (2018).

VI. Göçler

Nüfusun; devamlı yaşam bölgelerini kişisel, aileler ve gruplar halinde terk edip, geçici ya da sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi (Doğanay, 1997: 172-173) şeklinde tanımlanabilecek olan göç, birçok bilimin araştırma konuları içerisinde yer aldığı gibi, özellikle nüfusun dağılışı üzerinde belirleyici olduğu için neden ve sonuçları itibariyle coğrafyanın da öncelikli inceleme alanlarından biridir. Sadece yerleşmelerin nüfus miktarlarını etkilemekle kalmayan göç olayları hem göç alan hem de göç veren yerlerde sosyal ve ekonomik değişimlere yol açabilmektedir.

Bilindiği üzere Doğu Anadolu Bölgesi, ülkemizin en fazla göç veren yerleri arasında bulunmaktadır. Araştırma sahamızı oluşturan Ardahan ili de, bulunduğu bölge ile benzer özellikler göstermekte olup, göç veren yerleşmeler arasında en ön sıralarda yer almıştır. 1992 yılında il statüsüne kavuşmasına rağmen nüfus miktarı artmadığı gibi önceki yıllarda da olduğu gibi azalmaya devam etmiş günümüzde ülkenin en az nüfusa sahip üçüncü ili olmuştur. Doğum oranının ülkemiz ortalamasının üzerinde olduğu araştırma sahamızda, nüfusun hızla azalmasının temel nedeni bölgeden dışarıya gerçekleşen hızlı göç hareketleridir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki az da olsa Ardahan da dışardan göç almaktadır. Ardahan ili, her dönemde göç alıyor olmakla birlikte, verdiği göç daha fazla gerçekleşmekte; bir başka deyişle, net göç miktarı ve hızı negatif değerler göstermektedir.

Türkiye'nin iç göçleri ile ilgili olarak Kocaman tarafından yapılan ve 1965 ile 2000 yılları arasını kapsayan araştırmada Ardahan ve il olmadan önce bağlı olduğu Kars ili ile ilgili önemli tespitler yer almaktadır (Kocaman, 2008, s; 91-92). Bu çalışma sonuçlarına göre Kars ili Türkiye'nin en fazla net göç hızına sahip illeri arasında yer almaktadır. Nitekim 1975-1980 devresinde, Kars ili ‰ -100.52 net göç hızı ile Türkiye'de birinci sırada, 1980-1985 devresinde ‰ -70.87 ile ikinci sırada, 1985-1990 devresinde ise ‰ -

151.71 ile tekrar birinci sırada yer almıştır. 1992 yılında Karsa bağlı ilçe iken il statüsüne yükselen Ardahan ili 1995-2000 devresinde % -106.72 lik net göç hızı değeri ile Türkiye'nin en hızlı göç veren ili konumuna sahip olmuştur. Aynı devrede ise Kars % -61.15 lik değer ile sekizinci sıraya gerilemiştir. Bu durum ülkemizin en fazla göç hızına sahip olan yörelerinden biri olan Kuzey Doğu Anadolu kesiminde özellikle Ardahan ilinin daha belirgin bir göç veren karaktere sahip olduğunu bariz bir şekilde göstermektedir.

Ardahan ilinin göçe katılan nüfus ve göçe katılanların sosyo-ekonomik nitelikleriyle ilgili istatistiki verilere ayrıntılı olarak 2000 yılında yapılan nüfus sayımından sonra Devlet İstatistik Enstitüsünün yayımlanmış olduğu göç istatistiklerinden ulaşılmaktadır. Bilindiği gibi 2000 yılına kadar ülkemizde nüfus sayımlarının Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yapılırken, 2005 yılında bu kurum Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) adını almıştır. Bu çerçevede 2007 yılından itibaren TÜİK nüfus sayımını Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede ülke genelinde idari birimlerin nüfusları her yıl aralık ayı sonundaki daimi ikametgâhlarına göre TÜİK tarafından açıklanmaktadır. Bu nedenle Ardahan ile ilgili göç istatistikleri 1995-2000 arası veriler DİE'nin yayımlanmış olduğu 2000 yılı göç istatistiklerinden alınmıştır. Ülkemizde 2000-2007 arasında nüfus sayımı yapılmaması bu yıllar arasında değerlendirme yapmayı sınırlandırmıştır. Buna karşılık 2008-2018 arasındaki yıllık göç verileri ise TÜİK'ten temin edilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Ardahan İlinin Yıllara Göre Aldığı Ve Verdiği Göç Miktarları İle Net Göç Hızları (1995-2018).

Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
1995-2000	8.791	22.317	-13.526	-106.7
2007-2008	4.640	7.447	-2.807	-24.7
2008-2009	3.775	7.033	-3.258	-29.7
2009-2010	4.586	6.857	-2.271	-21.3
2010-2011	4.908	6.673	-1.765	-16.3
2011-2012	4.923	5.986	-1.063	-9.9
2012-2013	5.254	7.633	-2.379	-22.9
2013-2014	5.323	8.033	-2.710	-26.5
2014-2015	5.630	7.802	-2.172	-21.6
2015-2016	5.164	6.880	-1.716	-17.3
2016-2017	5.284	7.154	-1.870	-19.1
2017-2018	7.342	6.376	966	9.8

Kaynak: TÜİK göç istatistikleri ile ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Tablo 9'da da görüldüğü gibi Ardahan ilinin aldığı ve verdiği göç farkının en fazla olduğu dönem 1995-2000 devresi olmuştur. Beş yıllık süreyi içerisine alan bu devrede net göç -13.526 kişi olarak gerçekleşirken, beş yılın net göç hızı da % -106.7 olmuştur ki bu değer ile aynı dönemde ülkemizin en yüksek göç hızına sahip ili olmuştur. Yıllık değerler dikkate alındığında ise, Ardahan ilinin aldığı ve verdiği göç farkının en fazla

olduğu devre 2008-2009 arası devresidir. Bu devrede Ardahan'dan 7.033 kişi ülkemizin değişik yerlerine göç etmişken, sadece 3.775 kişi de Ardahan iline gelmiştir. Yani, söz konusu devrede yaşanan net göç -3.258 kişi iken, net göç hızı da % -29,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017-2018 yılları arasında ise ilk defa net göç hızı pozitif çıkmış ve ilden 6.376 kişi göç ederken, 7.342 kişi göç ile il nüfusuna dahil olmuştur. Bu dönemde net göç 966 kişi, net göç hızı da % 9.8 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 9'un incelenmesi ile de görülebileceği üzere, Ardahan ilinin dışarıya verdiği göç miktarında çok fazla azalma olmadığı, buna karşın aldığı göç miktarında önemli oranda artış meydana geldiği açıkça ortadadır. Bu durum bize, ekonomik ve sosyal kısıtlılıklar nedeniyle ilden yaşanan göçlerin hâlâ devam ettiğini, ancak eskiden göç etmiş olanların da özellikle emekli olduktan sonra memleketlerine geri dönüş yaptığını kanıtlamaktadır. Son birkaç yıl içinde Ardahan'a gerçekleşen göçler içerisinde TANAP (Trans Anadolu Boru Hattı) inşaatı için bölgeye gelen geçici işçiler ile Ardahan Üniversitesine öğrenim amaçlı gelen öğrencilerin de belirgin bir payı bulunmaktadır.

Ardahan ili 1992 yılına kadar Kars iline bağlı bir ilçe olduğu için eldeki mevcut veriler ışığında, zaman içerisinde ilden yaşanan göçleri tam olarak ortaya koymak oldukça zordur. Ancak diğer illerde yaşayan Ardahan ili nüfusuna kayıtlı olanlar, göç konusunda bize fikir verebilmektedir. Buna göre, araştırma sahası sınırları dışında ikamet eden 447.619 kişi, Ardahan ili nüfusuna kayıtlıdır. Bunların yaklaşık %88'i (%84.21), beş büyükşehirden (İstanbul, Kocaeli, Ankara, Bursa ve İzmir) toplanmıştır (Şekil 8). Bunlardan ilk sırada gelen İstanbul'da yaşayan Ardahanlıların il nüfusuna oranı, % 56.21'dir. İkinci sırada bulunan Kocaeli'nin oranının sadece %10.46 olduğu düşünüldüğünde, İstanbul ilinin Ardahan nüfusuna kayıtlı nüfus içerisindeki payının ne kadar yüksek olduğu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Genel çerçevede baktığımızda, araştırma sahası dışında yaşayan Ardahanlıların, il nüfusunun yaklaşık 4,5 katı (4.53) katı kadar olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Ardahan Nüfusuna Kayıtlı Olan Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2018).

İller	Nüfus Miktarı	Ardahan İli Nüfusuna Oranı (%)	Ardahan Dışında Yaşayan Nüfusa Oranı (%)
İstanbul	251.586	254.37	56.21
Kocaeli	46.821	47.34	10.46
Ankara	39.419	39.85	8.81
Bursa	30.475	30.81	6.81
İzmir	26.565	26.86	5.93
Tekirdağ	6.555	6.63	1.46
Kars	3.664	3.70	0.82
Manisa	3.564	3.60	0.80
Toplam	408.649	413.16	91.30
Diğer İller	38.970	39.40	8.71
Genel Toplam	447.619	452.57	100

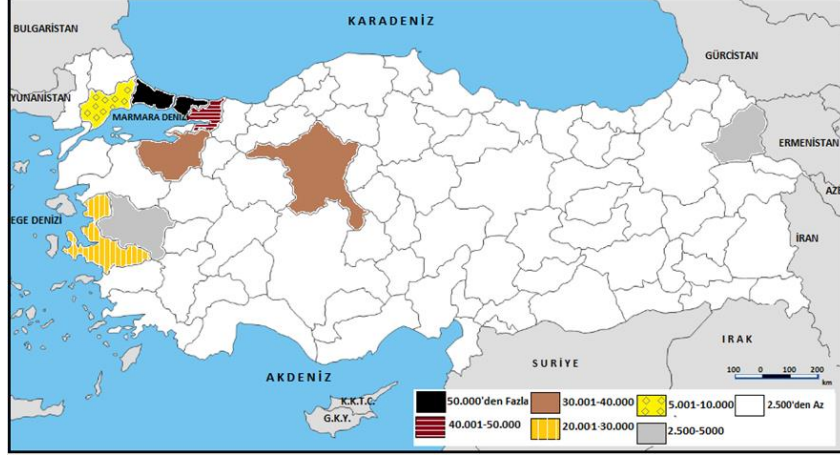
Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Sahadaki göçler, daimi ikametgâh ölçütü esas alınarak da, belli bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Bu kapsamda, 2017-2018 yılları arasında Ardahan'dan dışarıya olan göçler ile Ardahan'a olan göçler ele alınmıştır. Söz konusu dönemde, sahadan göç eden 6376 kişinin dağılımına incelendiğinde; Ardahan nüfusuna kayıtlı olup başka illerde yaşayanların dağılımı ile bazı benzerlikler gösterdiği dikkat çekmektedir. Sınıflandırmada ilk dört sırada yer alan iller, burada da ilk dört sıraya girebilmişlerdir. Sıralamada ilk sıra değişmemekle beraber, ikinci ve üçüncü sıradaki Kocaeli ve Ankara'nın sıralamaları yer değiştirmiştir. Genel olarak ele alındığında ise; ilden yaşanan göçlerin genel çekim merkezleri olan büyükşehirler (İstanbul, Ankara, Kocaeli, Bursa ve İzmir) ile diğer bölgesel çekim merkezi olan (Kars, Erzurum ve Artvin) illere yöneldiği görülmektedir (Tablo 11 ve Şekil 7).

Tablo 11. Ardahan İlinden Göç Eden Ve Göç Yoluyla İle Gelen Nüfusun Dağılımı (2018).

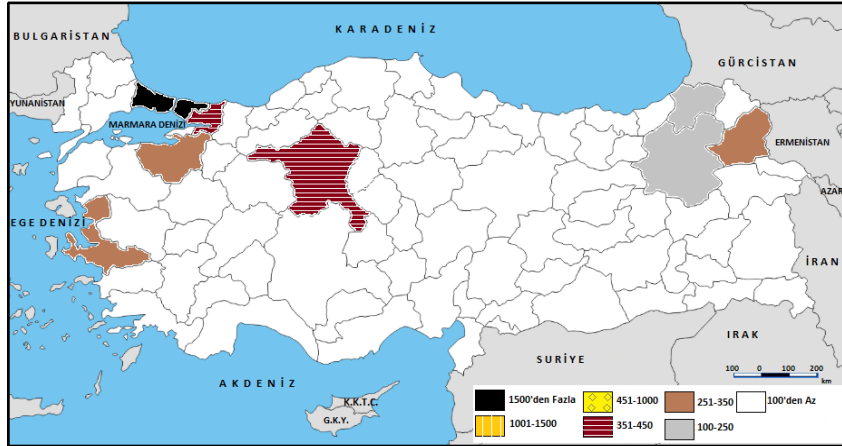
Ardahan İlinden Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı			Ardahan İline Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı		
İlin Adı	Göç Eden Nüfus	Yüzdesi (%)	İlin Adı	Göç Eden Nüfus	Yüzdesi (%)
İstanbul	1.702	26.70	İstanbul	2.422	32.99
Ankara	427	6.70	Kocaeli	469	6.39
Kocaeli	352	5.52	Ankara	466	6.35
Bursa	319	5.0	Bursa	319	4.34
Kars	270	4.23	Kars	270	3.68
İzmir	262	4.11	İzmir	234	3.19
Erzurum	239	3.75	Erzurum	227	3.09
Artvin	129	2.02	Iğdır	132	1.80
Toplam	3.700	58.03	Toplam	4.539	61.82
Diğer İller	2.676	41.97	Diğer İller	2.803	38.18
Genel Toplam	6.376	100	Genel Toplam	7.342	100

Kaynak: ADNKS Verilerinden Derlenmiştir.

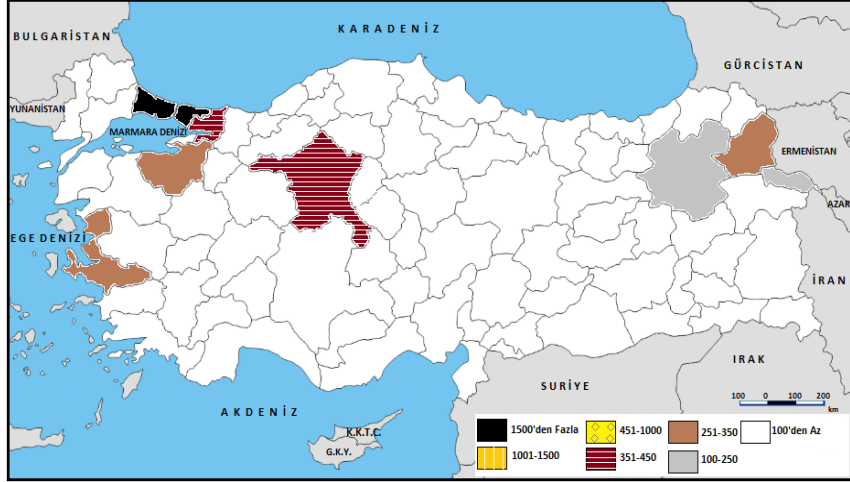

Şekil 7. Ardahan Nüfusuna Kayıtlı Olan Nüfusun Diğer İllere Göre Dağılımı (2018).

Araştırma sahasındaki göç olgusu ile ilgili en dikkat çekici özellik, en fazla göç verdiği ve aldığı ilk yedi ilin aynı iller olmasıdır. (Tablo 11 ve Şekil 8 ve 9). Sıralamada bile çok az farklılıkların olması, daha önce göç verdiği bölgelere hâlâ göçün devam etmekte olduğu ve daha önce buralara giden bölge insanının geri dönme eğiliminde olduğunun göstergesidir. Hatta Tablo 11'de görüldüğü gibi 2018 yılı itibarıyla İstanbul, Ankara ve Kocaeli illerine göç edenlerden daha fazla bu illerden Ardahan'a geri dönenler olmuştur. Aynı yıl içerisinde araştırma sahamız olan Ardahan'dan Bursa ve Kars göç edenler ile bu illerden geri göç olayına katılanların sayısı da aynı kalmıştır. Bu dönüşler içerisinde özellikle yaşı ilerlemiş ve ömrünün kalan kısmını bir zamanlar göç etmek zorunda kaldığı memleketinde geçirmek isteyenler önemli bir pay oluşturmaktadır.

Şekil 8. Ardahan İlinden Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2018).

Şekil 9. Ardahan İline Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2018).

Araştırma sahasındaki göç hareketliliği, cinsiyet ve yaş yapısına göre incelendiğinde de bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Aradaki fark çok büyük olmamakla birlikte, Ardahan'ın aldığı göçlerde erkek, verdiği göçlerde ise kadın fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, günümüz şartlarında artık göçlerin tüm aile bireylerini kapsayan bir niteliğe dönüşmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Ardahan ilinin aldığı ve verdiği göçler yaş yapısına göre karşılaştırıldığında ise; en büyük farkın 0-14 yaş grubunda meydana geldiği görülmektedir. İl dışına göç edenlerin %14,6'sı, söz konusu yaş grubunda yer alırken; bu oran, göç yoluyla ile gelenlerde %11,3 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 11). Bu durum araştırma sahasımızdan göç eden ailelerin çocuk sayısının, göç ile gelen ailelerin çocuk sayısından daha fazla olması ile alakalı olup, bu ise kırsal nüfus oranının ülke ortalamasından daha yüksek olduğu yörede doğum oranının daha yüksek olması ile ilgili bir durumdur. Göç ile gelenler arasında yaşlı nüfus oranının fazlalığı da dikkati çekmektedir. Bu durum ise daha önce de değinildiği gibi çalışmak üzere göç etmiş olan ailelerin bir kısmının, emeklilik dönemlerinde memleketlerine geri dönüş yaptığı varsayımını doğrulamaktadır.

Tablo 12. Ardahan İlının Aldığı ve Verdiği Göçlerin Cinsiyet Ve Yaş Yapısına Göre Dağılımı (2018).

Yaş Grupları	Aldığı Göç						Verdiği Göç					
	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-14	445	11.3	382	11.3	827	11.3	457	14.5	477	14.8	934	14.6
15-64	3.195	80.9	2.725	80.3	5920	80.6	2.523	80.2	2.490	77.1	5013	78.6
65+	310	7.8	285	8.4	595	8.1	167	5.3	262	8.1	4296	6.7
Toplam	3950	53.8	3.392	46.2	7.342	100	3.147	49.4	3.229	50.6	6.376	100

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) tarafından 2000 yılı değerleri esas alınarak yapılan bir araştırmaya göre (Kocaman, 2008, s;105.106.107) araştırma sahasından il dışına yaşanan göçlerin en önemli sebebini *hane halkı fertlerinden birine bağımlı* olarak gerçekleşen göçler oluşturmaktadır. Ancak dışarıya verdiği göçlerde, bu göçlerin temel sebebi hakkında tam anlamı ile bilgi verici olmayıp diğer sebepleri de kapsayan bir ifadedir. Bunun dışında sahadan dışarıya yapılan göçlerde *iş bulma/arama* sebebiyle yapılan göçler ikinci sıradadır ve oranı da başka göç nedenleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir orana sahiptir (Tablo 13). Aslında, sahadan yaşanan göçlerin en önemli sebebi, iş bulma/arama olarak belirtilebilir. Nitekim ilden göç edenlerin yaklaşık % 24.8'i, göç etme sebebini bu şekilde belirtmiştir. Ayrıca hanedeki fertlerden birine bağımlı göç içerisinde de, ekonomik amaçlı olanların önemli bir yer tutacağını kabul ederek bu oranın %50'nin üzerinde olacağı varsayımında bulunmak yerinde olacaktır. Araştırma sahasındaki insanların göç etmelerindeki üçüncü temel sebep ise atamadır (% 12.3). Tayin/Atama sonucu bölgeye zorunlu görev sebebiyle gelenler, görev süresinin bitimiyle birlikte başka illere tayin istemeleri sonucu kaynaklandığını düşündüğümüz sahadaki bu tür göçler , bunu üçüncü sıraya getirmiştir. Ardahan'dan göçe neden olan diğer bir sebep ise evlilik amacıyla yapılan göçlerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi bölgeden göç etmiş aileler erkek çocuklarını evlendirmek için gelenek ve görenekleri kendilerine yakın olduğunu düşündüğü bu yörenin kızlarını gelin olarak tercih etmektedirler.

Tablo 13. Ardahan İlinin Aldığı Ve Verdiği Göçlerin Sebeplerine Göre Dağılımı (2000).

Göç Etme Sebebi	Göç Eden Nüfus			% 'si	Göç Yoluyla Gelen Nüfus			% 'si
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam	
Hanedeki Fertlerden Birine Bağımlı Göç	2.615	4.409	7.024	31.5	657	1140	1.797	20.4
İş Arama/Bulma	4.386	1.153	5.539	24.8	555	92	647	7.3
Tayin/Atama	1.935	820	2.755	12.3	1.771	595	2.366	26.9
Eğitim	981	561	1.542	6.9	205	131	336	3.8
Evlilik	58	2093	2.151	9.6	40	473	513	5.3
Deprem	12	18	30	0.1	115	107	222	2.5
Güvenlik	96	50	146	0.6	31	4	35	0.4
Diğer	1.775	1.037	2.812	12.6	2.348	376	2.724	30.9
Bilinmeyen	185	133	318	1.4	100	51	151	1.7
Toplam	12.043	10.274	22.317	100	5.822	2.969	8.791	100

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Araştırma sahamıza dışardan yaşanan göçler ile ilgili belirtilen en önemli sebep ise *tayin/atama* nedeniyle yapılan göçlerdir. Ardahan, 1992 yılında il olma süreci ile birlikte çok sayıda kamu kuruluşunun kurulması ve teşkilatlanması ile birlikte diğer illerden atama ve tayin yolu ile göç alma özelliğini artırmıştır. Bu amaçla Ardahan'a gelen kamu personelinin büyük bir çoğunluğu beraberinde aile fertleri ile geldiği için bölgeye göçte ikinci en etkili sebep *hane halkı fertlerinden birine bağımlı* göçler gelmektedir. Bu iki

sebebe bağlı olarak gelenlerin oranının toplamı %47.3'ü düşünüldüğünde bölgenin göç alma kapasitesinde atama/tayin faktörünün ne kadar önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır. 2000 yılında yapılan çalışmaya bağlı olarak oluşturulan Tablo 13'e göre Ardahan iline dışardan gelen göçlerde üçüncü sırada %7.3'lük oranla *iş arama/bulma* sebebi yer almaktadır. Ardahan Üniversitesi 2008 yılında kurulduktan sonra araştırma sahasının dışardan aldığı göçler içerisinde eğitim amaçlı olanların oranın çok daha fazla olacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Bünyesinde yer alan çok sayıda fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve enstitüler ile her geçen yıl daha fazla öğrenciye öğrenim imkânı tanıyan Ardahan Üniversitesi sadece öğrenciler için değil diğer birçok sektör için de bölgeye göç için önemli bir cazibe sebebi olmuştur.

Ardahan'da yoğun olarak mevsimlik göç hareketleri de görülmektedir. Yükselti ortalamasının oldukça fazla olduğu araştırma sahasımızda tarım arazilerinin sınırlı oluşu ve sert karasal iklim şartları nedeni ile bölge ekonomisinde hayvancılık faaliyetleri en yaygın ekonomik faaliyet olarak yer almaktadır. Çıldır, Göle, Damal ve Posof da daha yaygın olmakla birlikte Ardahan'ın tamamına yakınında yaz aylarında yaylacılık faaliyetleri yoğun bir şekilde yapılmakta ve çok sayıda aile yaylacılık faaliyetlerine katılmaktadır. Bu yaylaların en önemlilerinden biri Yalnızçam Dağları'nın Artvin ve Ardahan toprakları arasında yer alan Bilbilan Yaylası olup, çevredeki onlarca yaylanın merkezi konumundadır (RIZVANOĞLU,2017:102). Bülbülhanları olarak da adlandırılan bu yaylaya gerek Artvin gerekse Ardahan'a bağlı çok sayıda köyün sakinleri tarafından yaz aylarında çıkılmakta yaz sezonunda geçici bir yerleşim alanı oluşturulmaktadır.

Araştırma sahasında yaygın olarak görülen bir diğer mevsimlik göç hareketi ise daha önceden bölgeden göç etmiş ailelerin yaz aylarını memleketlerinde geçirmek için yaptığı yer değiştirme olaylarıdır. Sayıları tam olarak tespit edilemese de, okulların tatil olduğu döneme denk gelen yaz sezonunda yüzlerce aile başta İstanbul olmak üzere sürekli ikamet ettikleri büyükşehir merkezlerinden daha sakin ve doğal ortam arayışına bağlı olarak sıla turizmine katılmaktadır. Yaylacılık faaliyetleri çeşitli nedenlere bağlı olarak giderek azalmasına rağmen sıla turizmine bağlı göç olayları gittikçe artmakta buna bağlı olarak aileler ikinci ev olarak önceden göç ettikleri köylerde yeni ve modern konutlar yapmaya başlamışlardır.

VII. Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet döneminde Ardahan ili nüfusun; gelişimi, dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı ile nüfus hareketleri gibi bazı özelliklerinin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Cumhuriyet kurulduktan dört yıl sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, Kars iline bağlı bir ilçe olan Ardahan'da nüfus 88.991 kişi olarak tespit edilmiştir. 1975 yılında 222.915 kişiye kadar çıkan araştırma sahasının nüfusu 91 yıl sonra yani 2018 yılında 98.907 kişi olmuş, aradan geçen bu uzun zaman dilimi içerisinde Ardahan'ın nüfusu sadece 9.916 kişi artabilmiştir. Oysa aynı zaman dilimi içerisinde ülkemizin nüfusu 13.648.270 kişiden 82.003 882 kişiye kadar yükselmiş yani ülke nüfusu yaklaşık

6 kat (%600.8) artış göstermiştir. 1975 yılına kadar sürekli artış gösteren Ardahan nüfusu bu tarihten sonra genel anlamda sürekli azalış içerisinde olmuş, sadece 2018 yılında bir önceki yıla göre 1.811 kişi artış gösterebilmiştir. Nüfusun sürekli bir şekilde azalış göstermesinin temel sebebi yöre insanının bölgeden dışarıya çok hızlı bir şekilde göç ediyor olmasıdır.

Araştırma sahası 1992 yılından sonra il statüsünü kazandığı için bu tarihten önceki göçler hakkında elde yeterli veriler bulunmamaktadır. Ancak 2007-2008 devresinden bu yana il genelinden dışarıya olan göçler bazı yıllar görülen küçük değişikliklerle beraber yıllık ortalama 6000-8000 kişi arasında düzenli bir şekilde seyretmektedir. Bunun yanında dışarıdan gelen göçler ise 3500 -5000 kişi arasında düzenli bir seyir izlemektedir. Bu göçler aynı hızla günümüzde de benzer seviyelerde devam etmekle birlikte son yıllarda dışardan gelen göç oranı daha yüksek değerlere ulaşmış 2018 yılı itibarıyla ilk defa Ardahan'daki net göç hızı pozitif olarak gerçekleşmiştir. Ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesine bağlı olarak, önceden bölgeden göç eden yöre insanı yaşlılıkla birlikte memleketlerine dönmeye başlayınca göç ile kaybedilen nüfusun göçle gelen nüfusa oranı azalma eğilimine girdiği görülmektedir.

Araştırma sahasında 2018 yılı verilerine göre, 98.907 kişi ikamet etmektedir. Ancak söz konusu nüfus, sahaya eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Öncelikle ilin sahip olduğu yeryüzü şekilleri ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bu durum sonucunda, il arazisinin önemli bir kısmı seyrek nüfusa sahip iken; il ve ilçe merkezleri ise, daha yoğun bir nüfus barındırmaktadır.

Ardahan il nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımında, belirgin bir şekilde Türkiye ortalamasına göre yaşlı nüfus fazlalığı görülmektedir. 2018 yılı itibarıyla sahadaki nüfusun %12,6'sı 65 yaş üzeri nüfustan oluştururken aynı dönemde Türkiye ortalaması %8,8 olup araştırma sahamıza göre yaklaşık %50 oranında daha düşüktür. Bu durumun temel sebebi bölgeden genç nüfusun daha fazla göç ediyor olmasının yanı sıra, son yıllarda daha önce bölgeden göç eden ve zamanla emekli olan yaşlı nüfusun Ardahan'a geri dönüş hızının yüksek olmasıdır. Yaşlı nüfusun bölgeye dönüşünü özendirmek için bu yaştaki nüfusun istek ve ihtiyaçlarına yönelik olarak çeşitli yatırımlar yapılmalı, sağlık ve barınma sorunlarına çözüm getirilmelidir. Bu çalışmalar bölgeden göç olayını azaltacağı gibi ülkemiz genelinde var olan bölgeler arasındaki nüfus dağılışındaki aşırı dengesizliği de nispeten azaltacaktır.

Çalışma çağındaki genç nüfusta il dışına önemli oranda göç yaşanması, araştırma sahasındaki dinamik ve üretken nüfusun azalmasına yol açtığı gibi evlenme çağındaki bu nüfusun ayrılması ile birlikte doğum oranlarında da düşme olmakta ve çocuk yaştaki nüfus ortalaması Türkiye ortalamasının gerisinde kalmaktadır. İl genelinde istihdam imkânlarının artırılması özellikle kırsal kalkınma ve kırsal turizm faaliyetlerinin ön plana çıkarılması ile birlikte ekonomik amaçlı göçlerin azalması söz konusu olacağı gibi son yıllarda azalma eğilimine giren doğum oranlarında da artış olması beklenebilir.

Çalışmamıza konu olan Ardahan ili, nüfus büyüklüğü itibarıyla ülkemizin en son sıralarda (79.) yer alan illerinden biridir. Nüfusunun azlığının yanı sıra kentsel nüfus

oranı da düşük olan Ardahan ilinde kent yerleşmesi olarak kabule edebileceğimiz tek yerleşme Ardahan şehir merkezidir. Bu nedenle Ardahan il merkezi de dâhil il genelinde, düzensiz kentleşme ve düzensiz kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan; konut edinme, arsa temini, çevre düzenlemesi, gecekondulaşma, hava kirliliği, trafik yoğunluğu, oto park sorunu gibi problemler şimdilik belirgin olarak yaşanmamaktadır. Ardahan il merkezi ile ilçelerinde ilerleyen yıllarda muhtemel nüfus artışlarına bağlı olarak meydana gelebilecek kentsel sorunlar için şimdiden gerekli tedbirlerin alınması hem daha kolay hem de daha az masraflı olacaktır.

Ardahan ilinin en önemli demografik sorunu bölgeden diğer bölgelere doğru gerçekleşen göç olayıdır. Nüfusu göç etmeye zorlayan itici faktörlerin başında doğal çevre şartları yer almakla birlikte, 1975 yılında 222 429 kişinin yaşadığı Ardahan'da 2018 yılında sadece 98 907 kişilik nüfusun bulunması, yörenin geçmişten günümüze büyük bir ihmalkarlığa maruz kalmasının da sonucudur. Gerekli beşeri ve ekonomik yatırımların gerçekleştirilmesi ile, doğal çevre ile ilgili olumsuzluklara rağmen bölge insanın dışarıya göç oranında bariz bir azalma görülecektir. Nüfusun geçmiş yıllardaki sayısal değerleri bunun en büyük kanıtıdır.

Kaynaklar

- Coşkun, O. (2013). Karaçoban İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Demirel, M. (2008). “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 37 Erzurum.
- Doğanay, H. (1994). Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro Kitapevi, Ankara.
- Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Yayın No:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi:10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Doğanay, H., Orhan,F. (2014). “Artvin İlinde Nüfusun Gelişimi, Atatürk Üniversitesi *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 19, S. 31, s.1-22, Erzurum.
- Karal, E., Z. (1997). Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara.
- Kavkaski Kalendar. Na 1895 God. Tipogafin: Gruzinsk. izdatelskago Tovari-şestva, L. TİFLİS.
- Kavkaski Kalendar. Na 1899 God. Tipogafin: Gruzinsk. İzdatelskago Tovari-şestva, TİFLİS
- Kavkaski Kalendar. Na 1904 God. Tipogafin: Gruzinsk. izdatelskago Tovari-şestva, LIX. God TİFLİS.
- Kavkaski Kalendar. Na 1910 God. Tipogafin: Gruzinsk. izdatelskago Tovari-şestva, LXV God TİFLİS.

- Koca, H. (2000). Düziçi İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Yayın No:899, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 111, Araştırma Serisi No: 46, Erzurum.
- Kocaman, T. (2008) Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000), Ankara.
- Konukçu, E. (1999). Ardahan Tarihi, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No.2, Ajans Türk Basım Basım A.Ş. Ankara.
- Kırzioğlu, M.F. (1953). Kars Tarihi. Işıl Matbaası İstanbul.
- Koday, Z. Polat, E. (2019). “Ardahan Merkez İlçesi’nde Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu”, *Turansam Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi*, Cilt 11, Sayı 44, Kars.
- Kurat, Y., T.(1992) “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri” Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 27, Ankara.
- Orkun, V.(1955) “Sürmeli Çukurunda Iğdır, Tarihi ve Coğrafyası” Iğdır.
- Rızvanoğlu, M.T. (2017). “Merkezi Yaylalara Bir Örnek; Bilbilan Yaylası”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22 (38) , 87-110, Erzurum.
- Sevindi, C. (2001). “Garnizon Şehirlerine Tipik Bir Örnek: Sankamış”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:5, Erzurum.
- Sevindi, C. (2005). Tarihi Anı Şehri’nin (Kars) Kuruluş ve Gelişim Süreciyle İlgili Coğrafi Bir Analiz. Coğrafya’ya Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Hayati Doğanay, Atatürk Üniversitesi Yay.No.1056, Erzurum.
- Sümer, F.(1972). Oğuzlar, Tarihleri Teşkilatları ve Destanları, İstanbul.
- Şimşek, O.(2015). Türkiye Cumhuriyetinin İlk Genel Nüfus Sayımında Ardahan Vilayetinin Nüfus Özellikleri, Belgü.
- Şimşek, O.(2018). “Iğdır İlinin Nüfus Özellikleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, 180-210.
- Tanoğlu, A.(1969). Nüfus ve Yerleşme, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:45, Taş Matbaası, İstanbul.
- Tönük, V.(1945). Türkiye İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu. Ankara.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2011). Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür -Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Zaman, S., Coşkun, O. (2008). “Rize İlinin Nüfus Coğrafyası Özellikleri ve Bunları Etkileyen Etmenler Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, Erzurum.